

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**ІТ-ПРАВО  
ПІД ЧАС ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:  
ВІД ПОШУКУ ПАРАДИГМИ  
ДО ПРАГМАТИЧНИХ РІШЕНЬ**

**Колективна монографія**

*За редакцією  
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової*

Одеса  
Фенікс  
2025

*Рекомендовано рішенням вченої ради  
Національного університету «Одеська юридична академія»  
(протокол № 9 від 30 червня 2025 р.)*

**Рецензенти:**

**Майданик Р. А.** – академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

**Соколов А. В.** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри кібербезпеки Національного університету «Одеська юридична академія»;

**Маковій В. П.** – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.

I-87      **ІТ-право під час гібридної війни: від пошуку парадигми до практичних рішень** : кол. монографія / за заг. ред. проф.: Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової. – Одеса : Фенікс, 2025. – 588 с.  
ISBN 978-617-8430-70-2

Монографія є продовженням циклу праць колективу кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», присвячених результатам досліджень цивілістичних шкіл університету від часу їхнього формування до гібридної війни, що триває нині. У третьому томі аналізуються в контексті гібридної війни: проблеми визначення концепту «ІТ-право», особливості правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з використанням інформаційних технологій, особливості механізму цивільно-правового регулювання у сфері ІТ, чинник симулякру, значення та роль інформаційного середовища як стратегічного ресурсу, правові рамки для цифрових активів і перспективи цифрової власності, ІТ-правочини, порушення прав інтелектуальної власності в Інтернет, протидія кіберзагрозам у гібридній кібервійні, загрози вербування неповнолітніх через соцмережі та месенджери та юридичні заходи запобігання таким загрозам, правове регулювання стартапів, е-кредитування, цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану кібератаками, забезпечення інформаційної безпеки електронного судочинства в умовах гібридної війни в Україні та ін.

Авторський колектив концентрував увагу на обґрунтуванні необхідності комплексного вирішення практичних питань впорядкування інформаційно-технологічні відносини в умовах гібридної російсько-української війни. Автори прагнули розкрити особливості правового регулювання цих відносин і запропонувати власне бачення шляхів вирішення проблем, що виникають у цій сфері. Усвідомлюючи спірність низки висновків і пропозицій, автори розраховують на продовження плідних дискусій з проблем правового регулювання інформаційних технологій, зокрема в умовах гібридної війни.

Монографія може бути цікавою науковцям, практикуючим юристам, викладачам, аспірантам, здобувачам вищої освіти, а також широкому загалу небайдужих українців, які цікавляться проблемами правового регулювання у сфері ІТ, зокрема під час гібридної війни.

УДК 340:004:327:355

# ЗМІСТ

|                                                                                                                                                                                         |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Авторський колектив . . . . .                                                                                                                                                           | 5   |
| Розділ 1. Прагматична (соціологічна) школа «ІТ-права» –<br>відповідь цивілістики на виклики інформаційного суспільства<br>(Євген Харитонов, Олена Харитонova, Ірина Давидова) . . . . . | 7   |
| Розділ 2. Концепт ІТ-права<br>(Євген Харитонов, Олена Харитонova) . . . . .                                                                                                             | 30  |
| Розділ 3. Гібридна інформаційна війна та інформаційні технології<br>(Євген Харитонов, Олена Харитонova) . . . . .                                                                       | 65  |
| Розділ 4. ШІ як бінарна категорія ІТ<br>(Євген Харитонов, Олена Харитонova) . . . . .                                                                                                   | 93  |
| Розділ 5. Симулякр, гібридна (інформаційна) війна і потенціал ІТ<br>(Євген Харитонов, Олена Харитонova) . . . . .                                                                       | 119 |
| Розділ 6. Інформаційне середовище як стратегічний ресурс<br>у гібридних конфліктах (Оксана Калітенко) . . . . .                                                                         | 143 |
| Розділ 7. Правові рамки для цифрових активів: перспективи<br>цифрової власності (Катерина Некіт) . . . . .                                                                              | 175 |
| Розділ 8. Захист немайнових прав у медіапросторі в період гібридної війни<br>(Алла Кирилюк, Лариса Галупова) . . . . .                                                                  | 203 |
| Розділ 9. ІТ-правочини в умовах гібридної війни (Ірина Давидова) . . . . .                                                                                                              | 250 |
| Розділ 10. Порушення прав інтелектуальної власності в мережі інтернет<br>під час гібридної агресії в умовах воєнного стану (Наталія Бааджи) . . . . .                                   | 279 |
| Розділ 11. Кіберзагрози у гібридній кібервійні: дія і протидія<br>(Євген Харитонов, Олена Харитонova) . . . . .                                                                         | 323 |
| Розділ 12. Етико-юридичні аспекти використання штучного інтелекту<br>в мережі інтернет в умовах гібридної війни (Олександр Омельчук) . . . . .                                          | 351 |
| Розділ 13. Застосування систем автоматизованого прийняття рішень<br>під час збройного конфлікту (Віра Токарева) . . . . .                                                               | 378 |

|                                                                                                                                                                         |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Розділ 14. Гібридна війна і кіберзброя<br>(Євген Харитонов, Олена Харитонova) . . . . .                                                                                 | 388 |
| Розділ 15. Вербування неповнолітніх через соцмережі та месенджери<br>в умовах гібридної війни: загрози, механізми та заходи запобігання<br>(Вікторія Рябченко). . . . . | 420 |
| Розділ 16. Правове регулювання діяльності стартапів в умовах гібридної війни:<br>виклики, можливості та перспективи (Дмитро Розумейко). . . . .                         | 435 |
| Розділ 17. Е-кредитування у період воєнного стану<br>(Олена Берназ-Лукавецька) . . . . .                                                                                | 453 |
| Розділ 18. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану кібератаками<br>(Богдан Фасій) . . . . .                                                                 | 483 |
| Розділ 19. Сімейні правовідносини в сфері інформаційних технологій<br>в умовах гібридної війни (Оксана Сафончик) . . . . .                                              | 514 |
| Розділ 20. Забезпечення інформаційної безпеки електронного судочинства<br>в умовах гібридної війни в Україні (Крістіна Дрогозюк) . . . . .                              | 545 |
| Розділ 21. Кіберспортивна дипломатія: перспективи для України<br>(Максим Ткалич, Юлія Толмачевська) . . . . .                                                           | 557 |
| Список основних праць представників школи . . . . .                                                                                                                     | 565 |

## Авторський колектив

**Харитонов Євген** (ORCID ID: 0000-0001-5521-0839), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, зав. кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з О. Харитоновою, І. Давидовою); розділ 2 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 3 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 4 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 5 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 11 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 14 (у співав. з О. Харитоновою);

**Харитонova Олена** (ORCID ID: 0000-0002-9681-9605), докторка юридичних наук, професорка, членкиня-кореспондент НАПрН України, зав. кафедри права інтелектуальної власності і патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з Є. Харитоновим, І. Давидовою); розділ 2 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 3 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 4 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 5 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 11 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 14 (у співав. з Є. Харитоновим);

**Давидова Ірина** (ORCID ID: 0000-0001-5622-671X), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з Є. Харитоновим, О. Харитоновою); розділ 9;

**Некіт Катерина** (ORCID ID: 0000-0002-3540-350X), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 7;

**Сафончик Оксана** (ORCID ID: 0000-0001-6781-8219), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 19;

**Бааджи Наталія** (ORCID ID: 0000-0002-9889-4879), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 10;

**Берназ-Лукавецька Олена** (ORCID ID: 0000-0002-2133-1672), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 17;

**Галупова Лариса** (ORCID ID: 0000-0001-6263-2773), кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 8 (у співав. з А. Кирилюк);

**Дрогозюк Крістіна** (ORCID ID: 0000-0001-9254-9575), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу НУ «ОЮА»: розділ 20;

**Калітенко Оксана** (ORCID ID: 0000-0003-1001-3561), кандидатка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 6;

**Кирилюк Алла** (ORCID ID: 0000-0002-3051-6599), кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 8 ( у співав. з Л. Галуповою);

**Омельчук Олександр** (ORCID ID: 0000-0002-0082-3619), кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 12;

**Ткалич Максим** (ORCID ID: 0000-0003-4224-7231), кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Запорізького національного університету: розділ 21 (у співав. з Ю. Толмачевською);

**Токарева Віра** (ORCID ID: 0000-0002-8409-1477), кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 13;

**Толмачевська Юлія** (ORCID ID: 0000-0002-7964-8875), докторка філософії (081 право): розділ 21 (у співав. з О. Ткаличем);

**Фасій Богдан** (ORCID ID: 0000-0002-8715-930X), кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету судового та міжнародного права НУ «ОЮА»: розділ 18;

**Розумейко Дмитро** (ORCID ID: 0000-0001-8206-1031), аспірант кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 16;

**Рябченко Вікторія** (ORCID ID: 0009-0007-1542-6492), аспірантка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 15.

## Розділ 19

# СІМЕЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

DOI

*Оксана Сафончик*

*докторка юридичних наук, професорка*

## Укладання шлюбу та ІТ в умовах гібридної війни

Сімейний Кодекс України у ст. 21 дає визначення шлюбу як сімейного союзу чоловіка і жінки, який зареєстрований у державному органі РАЦС. Крім того, певна норма закріплена й Конституцією України (ч.1 ст. 51). Звідси шлюб, у правовому аспекті, регулює відносини між чоловіком і жінкою щодо створення сім'ї, адже саме сім'я є головним інститутом сучасного суспільства.

Шлюб як союз чоловіка і жінки, що має соціальне значення, визначає правове становище дітей, народжених у цьому союзі, майнові відносини між подружжям та їхні спадкові права. Щодо цих прав шлюб є юридичним фактом, однак укладення такого союзу залежить від волі майбутнього подружжя і є юридичним правочином<sup>1</sup>.

У сучасному правничому світі деякі вчені країн ЄС наголошують на тому, що шлюбні відносини можуть виникати й між особами однієї статі, які можуть укласти шлюб як партнери. Пояснюють вони це тим, що шлюб – це союз між двома особами, які мають бажання створити сім'ю та разом виховувати дитину.

А от українське сімейне законодавство не дозволяє укладення шлюбу між одностатевими партнерами, бо закріплює основні ознаки шлюбу: це союз саме жінки і чоловіка, тобто осіб різної статі<sup>2</sup>; це сімейний союз, який припускає спільне проживання, ведення спільного

<sup>1</sup> Шимон С. І. Майнові права як об'єкти цивільних правовідносин (теоретичні та практичні аспекти): автореф. дис.... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 40 с.

<sup>2</sup> Муравйов В. Гармонізація законодавства і європейська інтеграція. *Право України*. 2013. № 6. С. 12–50.

побуту, наявність взаємних прав і обов'язків (ч. 2 ст. 3 СК України)<sup>1</sup>; це рівноправний союз між чоловіком і жінкою, який зареєстрований в органі РАЦС та укладається на невизначений строк.

Звідси випливає, що при проживанні жінки і чоловіка однією сім'єю без державної реєстрації шлюбу в них не виникає прав і обов'язків подружжя, хоч сімейний союз існує. Не змінює цього становища навіть і той факт, що вони укладають певний шлюбний обряд за звичаями тієї чи іншої народності або шлюбний релігійний обряд (вінчання)<sup>2</sup>. Хоч у випадках, передбачених законом, шлюбу, що укладений за релігійним обрядом, надається юридичне значення. Це стосується шлюбів, які укладені за релігійними обрядами до створення або відновлення державних органів РАЦС (ч.ч. 2, 3 ст. 21 СК України)<sup>3</sup>.

У сімейному законодавстві України закріплено порядок укладення шлюбів. Порядок укладення шлюбу – це прямо регламентована чинним законодавством процедура, що включає в себе дії органу РАЦС і осіб, які вступають у шлюб, спрямовані на вчинення державної реєстрації створення сім'ї як акту цивільного стану. До цього порядку належать умови, за яких шлюб уважатиметься укладеним. Отже, шлюб за сімейним законодавством України укладається на умовах добровільності між чоловіком і жінкою (в Україні примушення жінки і чоловіка до шлюбу не допускається) (ст. 24 СК України), які досягли шлюбного віку (ст. 22 СК України), мають сімейну правоздатність (ст. 25 СК України), не є між собою родичами прямої лінії чи братами і сестрами, не перебувають у іншому не припиненому шлюбі.

Відповідно положень СК України укладення шлюбу зводиться до наступних етапів:

1. Звернення до державного органу РАЦСу жінки та чоловіка, які виявили бажання укласти шлюб (ч. 2 ст. 28 СК України).

2. Ознайомлення осіб, які бажають зареєструвати шлюб, з їхніми правами та обов'язками (ст. 29 СК України).

3. Прийняття державними органами РАЦСу заяви за наявності всіх необхідних документів.

---

<sup>1</sup> Сімейне право України: підручник. За заг ред. Дзера О. В. Бондар Т. В. К.:Юрінком Інтер. 2023. 520 с.

<sup>2</sup> Сімейне право України: підручник. Суми: Юрінком Інтер, 2020. 520 с

<sup>3</sup> Сімейний Кодекс України: наук.-практ. Коментар/Станом на 01.01.2025/за заг. ред. Харитонova Є. О., Сафончик О. І. 432с.

#### 4. Реєстрація шлюбу (ст. 34 СК України).

СК України передбачає досягнення шлюбного віку (ст. 23)<sup>1</sup>, встановлюючи особливе шлюбне повноліття тільки для жінок. Відповідно до ч. 1 ст. 22, шлюбний вік для жінки і для чоловіка настає у вісімнадцять років. Установлення шлюбного віку є однією з умов отримання права на укладення шлюбу<sup>2</sup>, бо особа, яка прагне укласти шлюб, має досягти статевої зрілості (тобто бути фізично зрілою) та відповідного стану розумового, психічного, морального і соціального розвитку. Досягнення шлюбного віку має відбутися на день реєстрації шлюбу (ч. 2 ст. 22 СК України), а це означає, що подати заяву може й особа, яка ще не досягла шлюбного віку, але досягне його не пізніше як протягом одного місяця з дня подачі заяви.

Деякі інші правники, зокрема Ю. С. Червоний, наполягають, що в ч. 2 ст. 23 СК України йдеться про зниження шлюбного віку<sup>3</sup>, бо СК України передбачає можливість надання права на шлюб особі, яка ще не досягла шлюбного віку. Відповідно до ч. 2 ст. 23 СК України, за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано таке право, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. Отже, з позицією Ю. С. Червоного можна не погодитись, бо в зазначеній нормі сімейного права України йдеться саме про надання права на шлюб неповнолітній особі, а не про зниження шлюбного віку. Останній лише надається право на шлюб, якщо буде встановлено, що таким чином захищаються її інтереси (фактичне утворення сім'ї, вагітність, народження дитини, тяжке захворювання тощо). Передбачено, що з такою заявою може звернутися до суду лише особа, яка досягла віку шістнадцяти років. У свою чергу, суд розглядає заяву за правилами окремого провадження, повідомивши про це батьків і піклувальників неповнолітньої особи.

Одночасно з цим, ураховуючи аспекти розвитку й інтеграції українського законодавства до міжнародно-правових актів сімейного права країн ЄС, СК України передбачає можливість пред'явлення відповідної заяви про укладення шлюбу не лише за особи-

<sup>1</sup> Сімейний Кодекс України: наук.-практ. Коментар/Станом на 01.01.2025/за заг. ред. Харитонova Є. О., Сафончик О. І. 432с.

<sup>2</sup> Сімейне право України: підручник. За заг ред. Дзери, О. В. Бондар Т. В. К.:Юрінком Інтер. 2023. С. 87.

<sup>3</sup> Червоний Ю. С. Цивільний процес України: підручник. Київ: Істина, 2007. С.311

стою присутністю, а й через представників за умов засвідчення такої заяви нотаріально, за наявності нотаріально посвідченої довіреності. Однак зробити це можна лише за наявності поважних причин, що перешкоджають особистим зверненням. СК України не дає переліку причин неможливості подати заяву про укладення шлюбу особисто, але можна припустити, що ними можуть бути хвороба чи відраження.

Акти цивільного стану визначаються у ст. 49 ЦК України як події та дії, що нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав і обов'язків. До таких подій і дій ЦК України вважає належним, зокрема: народження фізичної особи, встановлення її походження, набуття та вихід з громадянства, досягнення відповідного віку, надання повної цивільної дієздатності, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, укладення шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, зміну імені, інвалідність, смерть тощо. Деякі з них, відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»<sup>1</sup>, підлягають державній реєстрації. Це стосується народження фізичної особи та її походження, укладення шлюбу, розірвання шлюбу у випадках, передбачених законом, зміни імені, смерті.

Державна реєстрація актів цивільного стану проводиться відділами ДРАЦС, виконавчими органами сільських, селищних і міських (крім міст обласного значення) рад. Акти цивільного стану стосовно громадян України, що проживають за кордоном, реєструються консульськими установами України.

Державна реєстрація актів цивільного стану здійснюється шляхом створення двох ідентичних екземплярів записів на бланку відповідної форми, куди включаються необхідні відомості про громадянина і про сам акт цивільного стану.

Крім того, останнім часом у зв'язку з розвитком ІТ-технологій<sup>2</sup> Українська держава розробила пілотний проект, який надає українцям можливість звернутися із заявою на укладення шлюбу on-line на

---

<sup>1</sup> Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 р. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 38. Ст. 509 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>

<sup>2</sup> Ожеван М. А., Гнатюк С. Л., Ісакова Т. О. Інформаційні технології як фактор суспільних перетворень в Україні: зб. аналіт. доп. /за заг. ред. Д. В. Дубова. Київ: НІСД, 2011. 96 с.

веб-порталі у сфері Державної реєстрації актів цивільного стану на сайті: <http://dracs.minjust.gov.ua>.<sup>1</sup>

Користувач Веб-порталу – будь-яка фізична особа, яка бажає подати до відділу ДРАЦС заяву або звернення, зареєструвалась на Веб-порталі та звертається з питань у сфері державної реєстрації актів цивільного стану або за інформаційно-консультаційною підтримкою.

З використанням цього Веб-порталу громадяни можуть подати до відділів РАЦС такі заяви про: державну реєстрацію шлюбу; державну реєстрацію розірвання шлюбу на підставі рішення суду; розірвання шлюбу подружжя, яке не має дітей; розірвання шлюбу відповідно до ст. 107 СК України; зміну імені; повторну видачу свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану; надання витягів з Державного реєстру актів цивільного стану громадян та про внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення й анулювання.

Електронна послуга – передача до відділів ДРАЦС заяв користувачів у сфері ДРАЦС з накладенням електронного цифрового підпису (електронний цифровий підпис – вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних відомостей, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа<sup>2</sup>) користувача або звернень з інформацією, необхідною для формування таких заяв, що підписуються під час особистого звернення фізичної особи до відділу, отримання повідомлень про результати їх розгляду.

Особистий кабінет – розділ Веб-порталу, доступ до якого має тільки зареєстрований користувач, що авторизується за допомогою особистих ідентифікаторів доступу до особистого кабінету (логін та пароль), у якому розміщуються інформаційні повідомлення, елек-

<sup>1</sup> Про запровадження пілотного проекту щодо подання заяв у сфері державної реєстрації актів цивільного стану через мережу Інтернет: затв. наказом М-ва юстиції України від 09.07.2015 р. № 1187/5. URL: <http://законодавство.com/minyust-ukrajini/nakaz-vid-09072015-1187-pro-zaprovadjennya302198.html>

<sup>2</sup> Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n534>

тронні заяви або звернення, подані до відділу ДРАЦСу, результати їх розгляду та інша інформація.

Технічний адміністратор Веб-порталу – державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України, яке здійснює заходи з технічного та технологічного створення та супроводження програмного забезпечення Веб-порталу, забезпечує захист інформації, що міститься на Веб-порталі, від несанкціонованого доступу відповідно до встановлених вимог до захисту оброблюваної в інформаційних системах інформації, надає щоденно відділам державної реєстрації актів цивільного стану відомості щодо проведених за попередній день платежів за заявами (зверненнями) фізичних осіб з використанням платіжних систем (прізвище, ім'я, по батькові платника, сума платежу, дата проведення платежу, призначення платежу, найменування кредитно-фінансової установи, якою проведено платіж, відомості про отримувача коштів); здійснює інші заходи, спрямовані на забезпечення його функціонування.

Увесь складний процес вдалось реалізувати відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про реалізацію пілотного проекту у сфері державної реєстрації актів цивільного стану» від 26.06.2015 року № 669-р, п. 10 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 року № 228, та з метою оптимізації процесу надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану і створення сприятливих умов для їх отримання наказом Міністерства юстиції України від 09.07.2015 року № 1187/5.

Відповідно до Порядку роботи веб-порталу «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану», затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 09.07.2015 № 1187/5, з використанням функціональних можливостей Веб-порталу користувач може:

- 1) заповнити заяву, передбачену Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 року № 52/5, Правилами внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 12.01.2011 року № 96/5, Інструкцією з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 24.07.2008 року № 1269/5, звернення для

їх подальшого надсилання безпосередньо засобами Веб-порталу до відділів державної реєстрації актів цивільного стану;

2) надіслати до відділів ДРАЦу скан-копії документів, необхідних для державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, у форматі, придатному для роздрукування або зчитування цих документів в електронному вигляді;

3) здійснити попередній запис на відвідування відділу ДРАЦСу із зазначенням зручних дати і часу;

4) оплатити з використанням платіжних систем послуги відділів ДРАЦСу;

5) отримати консультації працівників відділу ДРАЦСу щодо надісланих через Веб-портал заяв або звернень.

Отже, щоб подати заяву на реєстрацію шлюбу онлайн, необхідно виконати всього чотири пункти: зареєструватися на Веб-порталі, вибрати відділення РАЦС, дату, час і тип церемонії, сплатити державне мито за надання послуг та заповнити форму заяви (повні анкетні дані нареченого і нареченої, громадянство). За достовірність відомостей, поданих до відділів державної реєстрації актів цивільного стану через Веб-портал, відповідає користувач.

За результатами розгляду звернення щодо запису на попередній прийом через Веб-портал до особистого кабінету користувача надсилається повідомлення, у якому зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, посада та контактний телефон особи, яка буде здійснювати прийом, а також дата і час прийому. Пошук заяв або звернень на Веб-порталі здійснюється за реєстраційним номером. Засобами Веб-порталу надається інформація про перелік необхідних документів та відомостей, а також інформація про необхідність особистого звернення заявника до відповідного відділу державної реєстрації актів цивільного стану. В особистому кабінеті користувача відображається інформація про стан розгляду заяв або звернень, поданих через Веб-портал.

Оплата вартості послуг зв'язку (послуг операторів телефонно-го зв'язку, Інтернет-провайдерів тощо) та інших послуг, пов'язаних із забезпеченням їхніх технічних можливостей для користування Веб-порталом, здійснюється користувачами на загальних підставах.

Слід звернути увагу, що електронна заява має подаватися з накладенням цифрового підпису. У разі його відсутності, для підпи-

сання заяви на весілля доведеться відвідати обраний вами РАЦС не пізніше 3-х робочих днів з моменту отримання повідомлення про результати розгляду заяви. Це важливо, оскільки місячний строк (хоча зазначений вище пілотний проект дозволяє знизити час очікування укладення шлюбу до декількох годин) до реєстрації шлюбу почне обчислюватися тільки з моменту належного підписання заяви.

Отже, підсумовуючи викладене вище, подання до відділів державної реєстрації актів цивільного стану звернень щодо заяв у сфері ДРАЦС через мережу Інтернет, тобто використовуючи ІТ технології, не звільняє від необхідності особистого звернення користувача до відділу та подання ним документів, передбачених законодавством для укладання шлюбу.

Проте, гібридна війна, що триває з 2014 року, суттєво змінила соціальну та правову реальність в Україні. Зміни у демографічній ситуації, міграційних процесах та доступі до державних послуг вплинули на можливості громадян вступати у шлюб.

На територіях, непідконтрольних українській владі, виник правовий вакуум. Там запроваджувалися нелегітимні норми та процедури, що не визнаються Україною та міжнародною спільнотою. Це створило проблеми з визнанням шлюбів, укладених у цих регіонах, на підконтрольній Україні території.

У відповідь на виклики війни, український уряд запровадив спрощені процедури реєстрації шлюбів для військовослужбовців та ВПО. Це дозволило швидше укласти шлюби в умовах невизначеності та підвищеного ризику.

Україна відреагувала на виклики війни та внесла зміни у законодавство, щоб полегшити процес одруження для військовослужбовців та громадян, які перебувають у небезпечних умовах.

Серед основних законодавчих змін слід відзначити такі:

Постанова Кабінету Міністрів України № 1024 від 2022 року дозволила військовослужбовцям укладати шлюб без фізичної присутності. Військові, які перебувають у зоні бойових дій, можуть реєструвати шлюб через довірену особу або за допомогою відеозв'язку.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-%D0%BF#Text> (втрата чинності 30.10.2024)

Пілотний проєкт «Шлюб за добу», запущений ще у 2016 році, цей проєкт набув популярності серед військових і переселенців у зв'язку з війною. Дає змогу зареєструвати шлюб без дотримання стандартного місячного терміну очікування.<sup>1</sup>

Бойові дії змусили багатьох переглянути пріоритети у житті, що призвело до збільшення кількості шлюбів серед військовослужбовців. Одруження може надавати додаткові соціальні гарантії, наприклад, право на отримання виплат у разі загибелі військового.

Війна підвищила рівень стресу та невизначеності, що в деяких випадках стимулює швидке укладення шлюбів. Експерти зазначають, що в умовах війни люди схильні прагнути стабільності у вигляді створення сім'ї.

Гібридна війна створила нові умови для виникнення шлюбних правовідносин в Україні. Вплив війни проявляється у збільшеній кількості шлюбів серед військових, міграційних викликах, спрощених процедурах укладення шлюбу, а також проблемах із визнанням шлюбів, зареєстрованих на окупованих територіях. Український уряд адаптував законодавство до нових умов, що сприяло збереженню інституту шлюбу навіть в умовах триваючої війни.

Отже, підсумовуючи викладене вище, подання до відділів державної реєстрації актів цивільного стану звернень щодо заяв у сфері ДРАЦС через мережу Інтернет, тобто використовуючи ІТ-технології, не звільняє від необхідності особистого звернення користувача до відділу та подання ним документів, передбачених законодавством для укладення шлюбу. Використання ІТ-технологій дійсно полегшує громадянам України забезпечити своє бажання укласти шлюб і створити сім'ю.

## **Припинення шлюбних правовідносин та ІТ в умовах гібридної війни**

Сімейним законодавством передбачено припинення шлюбних відносин, тобто припинення шлюбу. Припинення шлюбу слід розуміти як викликане окремими видами юридичних фактів припинення право-

<sup>1</sup> Шлюб за добу. Центральне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України.  
URL: [https://centraljust.gov.ua/dergavna\\_reestracia\\_aktiv\\_civil\\_stanu/shlyub\\_za\\_dobu](https://centraljust.gov.ua/dergavna_reestracia_aktiv_civil_stanu/shlyub_za_dobu)

відносин між чоловіком і дружиною, тобто припинення виконання подружжям обов'язків, які виникли при укладенні та реєстрації шлюбу<sup>1</sup>.

Під припиненням шлюбу слід розуміти припинення в майбутньому правовідносин між подружжям, що виникли із зареєстрованого дійсного шлюбу, викликане певними юридичними фактами. Сутність припинення шлюбу полягає в тому, що внаслідок певних об'єктивних причин (наприклад, смерть одного з подружжя, оголошення одного з подружжя померлим у встановленому законом порядку) або суб'єктивних причин (наприклад, розпад сімейних зв'язків, небажання одного з подружжя перебувати в шлюбних відносинах тощо) існування шлюбу як союзу двох осіб, поєднаних спільністю подружнього життя, припиняється. Інакше кажучи, можна визначити, що припинення шлюбу є припинення в майбутньому правовідносин між подружжям, які виникли із зареєстрованого дійсного шлюбу, викликаних певними юридичними фактами.

У науковій літературі розрізняються два поняття, а саме «визнання шлюбу недійсним» та «припинення шлюбу». Як зазначено в літературі, на думку багатьох учених, вказані поняття розрізняються тим, що при визнанні шлюбу недійсним наслідки шлюбу між чоловіком і дружиною припиняються з моменту укладення між ними шлюбу, а при припиненні шлюбу правові наслідки настають з дня припинення та/чи розірвання шлюбу<sup>2</sup>.

Відповідно до положень сімейного законодавства, виділяють низку підстав для припинення шлюбних відносин, тобто розірвання (припинення) шлюбу: у разі смерті та оголошення померлим одного з подружжя (чоловіка чи жінки); у разі розірвання шлюбу за заявою одного чи обох з подружжя.

У разі смерті, загибелі одного з подружжя (чоловіка чи жінки) припиняється його дієздатність і правоздатність. Факт смерті реєструється в органах РАЦС на підставі відповідної довідки з медичної установи.

Військові дії призвели до загибелі багатьох громадян, включаючи військовослужбовців та цивільних. У таких випадках шлюб припиня-

---

<sup>1</sup> Сімейне право України: підручник. За заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2016. 520 с.; Сімейний Кодекс України: наук.-практ. Коментар/Станом на 01.01.2025/за заг. ред. Харитонова Є. О., Сафончик О. І. 432 с.

<sup>2</sup> Сімейне право України: підручник. За ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.

ється автоматично зі смертю одного з подружжя. Однак процес офіційного визнання смерті та отримання відповідних документів може бути ускладнений через бойові дії та відсутність доступу до певних територій.

Вимушена розлука подружжя через війну, міграцію або службу в армії могла призвести до зростання кількості розлучень. Відсутність можливості підтримувати сімейні стосунки, психологічний тиск та інші фактори сприяли цьому процесу.

Насамперед, варто зауважити, що правовий режим воєнного стану не є перешкодою для укладення чи розірвання шлюбу. Так, відділи державної реєстрації актів цивільного стану працюють у штатному режимі, окрім тих міст та районів, де ведуться активні бойові дії або які перебувають в окупації. Заяву про реєстрацію шлюбу можна подати через онлайн сервіси Міністерства юстиції, або безпосередньо звернутися до будь-якого відділу ДРАЦС незалежно від місця проживання.

Мешканці окупованих населених пунктів та територій, де тривають бойові дії, наразі не мають можливості подати такі заяви, адже місцеві відділи ДРАЦС не працюють. Якщо ж ваш ДРАЦС не працює, дізнайтеся, чи можете ви подати заяву онлайн або направити її поштою до іншого ДРАЦСу. Це варто уточнити на місці або за телефоном. Зокрема, відповідно до пункту 14 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5, та змінам до наказу від 26 лютого 2022 року № 606/5, можуть оформити розлучення у будь-якому працюючому органі ДРАЦС<sup>1</sup>.

Шлюб може бути припинений шляхом його розірвання за життя подружжя внаслідок волевиявлення одного з них чи обох (у суді або в органах ДРАЦС). Зазначена підстава припинення шлюбу є найбільш поширеною<sup>2</sup>. Можливість припинення шлюбу на підставі волевиявлення одного чи обох з подружжя є проявом принципу

<sup>1</sup> Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України № 52/2 від 18.10.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>; Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів у сфері державної реєстрації актів цивільного стану Наказ Міністерства юстиції України № 606/5 від 26.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-22#Text>

<sup>2</sup> Сімейний кодекс України: наук.-практ. Коментар/Станом на 01.01.2025/за заг. ред. Харитонova Є. О., Сафончик О. І. 432с.

свободи шлюбу і рівності подружжя. Оскільки вступ у шлюб здійснюється вільно і добровільно, ніхто не може бути примушений до зберігання подружніх відносин, якщо їхні засади втрачені. Розірвати можна лише шлюб, укладений у законному порядку, з дотриманням усіх умов і підстав його укладення, тобто тільки дійсний шлюб. Фактичне припинення шлюбу з метою подальшого непоновлення шлюбних відносин з точки зору закону не є розлученням. Тому при фактичному припиненні шлюбних відносин шлюб продовжує породжувати сімейні правовідносини, крім випадків постанови судом рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання.

Режим окремого проживання може бути встановлений судом за заявою одного з подружжя або їх обох у разі неможливості чи небажання дружини та/чи чоловіка проживати спільно (ст. 119 СК України). Встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав і обов'язків подружжя, встановлених СК України, які дружина і чоловік мали до встановлення зазначеного режиму, а також прав і обов'язків, установлених шлюбним договором.

Припинення шлюбу в енциклопедичній літературі розцінюється як припинення особистих і майнових правовідносин подружжя<sup>1</sup>. У теорії сімейного права під припиненням шлюбу слід розуміти обумовлене настанням певних фактів припинення правовідносин, що виникли між подружжям з юридично оформленого шлюбу. До юридичних фактів, що припиняють шлюб, згідно із ст. 104 СК України, належать такі обставини: 1) шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим; 2) шлюб припиняється внаслідок його розірвання.

У разі смерті чи оголошенні одного з подружжя померлим, будь-яке спеціальне оформлення припинення шлюбу не потрібно. У таких випадках шлюб вважається припиненим з моменту смерті подружжя або з моменту набрання чинності рішенням суду про оголошення одного з подружжя померлим. Єдиним документом, що підтверджує припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя, є свідоцтво про його смерть, що видає орган РАЦС. Порядок і умови оголошення громадянина померлим установлений у ЦК України.

---

<sup>1</sup> Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник. За ред. В. О. Кучера, А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С.72

Сімейне законодавство України передбачає, що шлюб може бути припинено шляхом його розірвання, після чого шлюбні правовідносини між чоловіком і жінкою припиняються з відповідними правовими наслідками (поділ спільного майна, аліментні зобов'язання тощо). У літературі в теоретичному і практичному аспектах поняття «розірвання шлюбу» і «розлучення» розглядаються як синоніми (розділ 11 СК України). Так само ці поняття використовуються як синоніми під час вирішення спорів у суді, а також під час реєстрації в органах РАЦС.

Вивченням наукової літератури встановлено, що розірвання шлюбу слід розуміти як припинення шлюбу, тобто юридичний акт, підтверджуючий припинення шлюбних правовідносин між дружиною і чоловіком. Також висвітлюються суб'єктивні й об'єктивні підстави припинення шлюбних правовідносин шляхом розлучення. Об'єктивні підстави припинення шлюбних правовідносин шляхом розлучення закріплені в положеннях ст. 107 СК України. Відповідно до зазначеної статті, до підстав припинення шлюбних правовідносин шляхом розлучення належать: обставини, які залежать від вольових якостей осіб, а також від інтелектуальних якостей осіб, які розлучаються, та водночас і підстави, які не залежать від вищенаведених якостей осіб, котрі припиняють шлюбні правовідносини шляхом розірвання та/чи розлучення.

В юридичній літературі зазначається, що припинення правовідносин між подружжям, зумовлене певними юридичними фактами<sup>1</sup>. Визначаючи правову природу припинення шлюбу, правознавці підкреслюють, що: 1) припинення завжди обумовлено певними юридичними фактами<sup>2</sup>; 2) стосується правовідносин між подружжям, які виникли з дійсного шлюбу<sup>3</sup>; 3) припинення шлюбу пов'язується з втратою чинності шлюбу<sup>4</sup>. Проте з останньою точкою зору не можна

<sup>1</sup> Сімейне право України: підручник. За заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2016. С.112

<sup>2</sup> Дзера О. В., Боднар Т. В. Сімейне право України: підручник. Суми: Юрінком Інтер, 2020. С.52.

<sup>3</sup> Цивільне та сімейне право України: підручник /за ред. Є. О. Харитонов, Н. Ю. Голубевої. Київ: Правова єдність: Всеукр. асоціація видавців, 2009. С.918; Сімейний Кодекс України: наук.-практ. Коментар/Станом на 01.01.2025/за заг. ред. Харитонova Є. О., Сафончик О. І. 432с.

<sup>4</sup> Болховітінова А. Б. Припинення шлюбу за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. С. 54.

погодитися, оскільки припинення шлюбу в разі його розірвання відбувається внаслідок вольового рішення певної особи (наприклад, подружжям, рішенням компетентного органу), а не автоматично, адже без стороннього втручання шлюб не може втратити юридичну силу. Зазначене обумовлено тим, що припинення шлюбу поставлено під контроль держави і може здійснюватися тільки відповідними державними органами: державним органом РАЦС або судом у випадках, прямо передбачених СК України<sup>1</sup>.

Саме тому припинення шлюбу є юридичним фактом, з яким закон пов'язує певні правові наслідки, які мають важливе значення, адже в разі припинення шлюбу припиняються особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя.

Що стосується підстав припинення шлюбу, то перш за все підстави – це те, на чому базується прийняття рішення компетентним органом (державним органом РАЦС, судом) щодо припинення шлюбу.

Стаття 104 СК України встановлює вичерпний перелік підстав для припинення шлюбу. Відповідно до вказаної статті шлюб припиняється за однією з двох підстав унаслідок: 1) смерті одного з подружжя або оголошення його померлим; 2) розірвання шлюбу.

Однак, у сучасності, з розвитком новітніх технологій та толерантного відношення до осіб з порушенням або зміною полової орієнтації, пропонується доповнити перелік підстав такою підставою, як зміна статі одним або обома з подружжя, закріпити на законодавчому рівні автоматичність припинення шлюбу та момент його припинення у разі видачі паспорту громадянина України, в якому визначено іншу стать. З урахуванням цього запропоновано доповнити ст. 104 СК України частиною п'ятою в такій редакції: «5. У разі зміни статі одним або обома з учасників шлюбних правовідносин шлюб припиняється автоматично з дати видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать. Якщо рішення суду про розірвання шлюбу, яке ще не набрало чинності, прийняте до моменту видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать, вважати шлюб припиненим з дати видачі паспорта громадянина України, в якому визначено іншу стать. Реєстрація припинення шлюбу в такому разі здійснюється державним органом реєстрації актів ци-

---

<sup>1</sup> Сафончик О. І. Правове регулювання припинення шлюбу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. С. 16.

вільного стану одночасно з видачею паспорта громадянина України, в якому визначено іншу статтю».

Слід також урахувати, що поняття «причини припинення шлюбу» і «підстави припинення шлюбу» не є тотожними. Підстави припинення шлюбу передбачає СК України: шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя (або оголошення його померлим) або внаслідок розірвання шлюбу. Причини – це ті обставини, завдяки яким подружжя припиняють шлюб. Крім того, у цьому разі правильніше говорити про причини саме розірвання шлюбу. В юридичній літературі виділяють об'єктивні й суб'єктивні причини розлучення. До об'єктивних причин можуть уважатися належними обставини, що не залежать від вольових та інтелектуальних якостей осіб, які розлучаються. До суб'єктивних причин розлучення належать різноманітні обставини, що характеризують, як правило, психологічний склад особистості подружжя. До цих причин належать і інші явища, пов'язані з подружньою зрадою, байдужістю ставлення до дітей, їх виховання, приниженням й образою гідності одного з подружжя та іншими випадками і пороками <sup>1</sup>.

Крім того, слід також розмежовувати такі правові категорії, як «припинення шлюбу» і «розірвання шлюбу», адже перша правова категорія є більш широкою і включає в себе розірвання шлюбу, яке відбувається за життя подружжя.

За життя обох з подружжя шлюб може бути припинений шляхом його розірвання (розлучення). Терміни «розірвання шлюбу» і «розлучення» розглядаються в теорії сімейного права і застосовуються в практиці державних органів РАЦС і судів як синоніми. Ці терміни вживаються як синоніми й у законі (Розділ 11 СК України).

Порядок розірвання шлюбу встановлений Розділом 11 СК України. Розірвання шлюбу поставлено під контроль держави і може здійснюватися тільки відповідними державними органами: чи органом РАЦС, чи судом у випадках, прямо передбачених СК України.

Розірвання шлюбу можливо також і в судовому порядку. СК України передбачає, що розірвання шлюбу в судовому порядку можливо за взаємною згодою та за позовом одного з подружжя (ст.ст. 109, 112 СК України відповідно).

<sup>1</sup> Цивільне та сімейне право України: підручник. За ред. Є. О. Харитонов, Н. Ю. Голубевої. Київ: Правова єдність: Всеукр. асоціація видавців, 2009. С.587

Якщо у справах, що належать до компетенції органів ДРАЦС, зацікавленому чоловікові/дружині з тих чи інших підстав було відмовлено в розлученні або у вирішенні спору по суті, він/вона може скористатися правом на судовий порядок розгляду його/її вимог<sup>1</sup>.

Процедура розірвання шлюбу в судовому порядку регламентується цивільним процесуальним законодавством. Норми, що містяться в проекті Цивільного процесуального кодексу України, докладно роз'яснюють права й обов'язки учасників судового процесу, а також саме позовне провадження.

Зважаючи на проведене вище дослідження, враховуючи сьогодення, слід звернути особливу увагу та зупинитись на одній з підстав припинення шлюбу, зокрема внаслідок смерті або оголошення особи померлою, або визнання особи безвісно відсутньою. Таке акцентування уваги саме на цьому аспекті шлюбних відносин – припинення (розірвання) шлюбу внаслідок смерті (оголошення особи померлою, визнання безвісно відсутньою), обумовлено тим, що по всій території України введено в дію воєнний стан, у зв'язку із повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року на територію України збройних формувань російської федерації, коли більшість громадян України вживають заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації<sup>2</sup>.

Так, з наукової точки зору правоздатність і дієздатність людини припиняється з настанням смерті – певного юридичного факту, який підтверджується довідкою лікувального закладу або показаннями свідків. Особа може бути в судовому порядку оголошена померлою в разі, якщо в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування впродовж трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували смертю або давали би підстави вважати її загиблою від нещасного випадку, – впродовж шести місяців. Тут слід виділити тезу про те, що у відповідності до діючого законодавства України – військовослужбовець або інший громадянин, який пропав безвісти у зв'язку з бойовими діями, може бути в судовому порядку оголошений померлим не раніше, як за два роки від дня за-

---

<sup>1</sup> Дзера О. В., Боднар Т. В. Сімейне право України: підручник. Суми: Юрінком Інтер, 2020. 520 с. С.217.

<sup>2</sup> Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

кінчення бойових дій. Ураховуючи конкретні обставини справи, суд може оголосити фізичну особу померлою і до настання цього строку, але не раніше шести місяців (ст. 46 ЦК України).

Відповідні права й обов'язки в цьому разі виникають або припиняються внаслідок самого факту смерті або оголошення особи померлою, що проводиться відповідно до цивільного законодавства (ст. 46 ЦК України)<sup>1</sup>. Отримання свідоцтва про смерть і є достатнім підтвердженням припинення шлюбу. У разі оголошення особи померлою правовою підставою виникнення юридичних наслідків є відповідне рішення суду щодо оголошення фізичної особи померлою, яке набрало чинності.

У разі припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим, припинення шлюбу не потребує спеціального оформлення.

Питання про оголошення особи померлою суд вирішує в порядку окремого провадження за місцем знаходження заявника (Розділ IV ЦПК України) на підставі заяви про визнання фізичної особи безвісти відсутньою або оголошення її померлою, яка подається до суду за місцем проживання заявника, або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідомо, або за місцезнаходженням її майна (ст. 246 ЦПК України). Юридичні наслідки винесеного судом рішення дорівнюються до тих самих наслідків, що настають при смерті особи, тобто є підставою для реєстрації смерті в державних органах РАЦС та видачі свідоцтва про смерть.

Реєстрація припинення шлюбу провадиться відповідно до СК України, а також Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні.

У разі появи фізичної особи, яка була оголошена померлою, або виявлення місця її перебування (зокрема враховуючи сьогодення – перебування у полоні країни агресора, або перебування у незаконному утриманні країною агресором, та/або незаконно переміщених громадян с території України на території країни агресора – російської федерації), суд відповідно до ст. 48 ЦК України скасовує рішення про оголошення зазначеної фізичної особи померлою. З моменту винесення судом рішення про оголошення фізичної особи померлою

<sup>1</sup> Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

шлюб із нею вважається припиненим, тобто чоловік/дружина зазначеної особи має право на укладення повторного шлюбу, маючи на руках рішення про оголошення фізичної особи померлою.

Слід урахувати, що той з подружжя, хто був оголошений померлим у разі, якщо насправді він є живим, не має права на укладення нового шлюбу незалежно від того, чи відомо йому про наявність рішення про оголошення його померлим або ні. Інакше такий шлюб може бути визнаний недійсним у порядку, визначеному Главою 5 (ст. 38-47) СК України.

У разі появи фізичної особи, яка була оголошена померлою, постає питання про шлюб, який був припинений у порядку ст. 107 СК України. Стаття 118 СК України передбачає можливість поновлення шлюбу в разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою або визнана безвісно відсутньою. Оголошення судом одного з подружжя померлим або визнання його безвісно відсутнім ґрунтується відповідно на презумпції (припущенні) смерті цієї особи чи на констатації факту неможливості вирішення питання про її життя або смерть, внаслідок чого не виключається можливість з'явлення зазначеної особи або виявлення місця її перебування.

У разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою, і скасування відповідного рішення суду про визнання її такою, її шлюб з іншою особою поновлюється за умови, що ніхто з них не перебував у повторному шлюбі. Згідно із ст. 45 ЦК України, рішення про визнання особи безвісно відсутньою скасовується в разі її з'явлення або встановлення місця її перебування за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи за правилами ст. 250 ЦПК України.

Основними юридичними наслідками припинення шлюбу є припинення особистих та майнових правовідносин подружжя. Проте смерть одного з подружжя або оголошення його померлим означає абсолютне припинення всіх особистих та майнових правовідносин подружжя (зокрема, відкриття спадщини, визначення частки кожного з подружжя у спільному майні тощо), а при розірванні шлюбу можуть зберігатися де які взаємні права й обов'язки (зокрема, право на одержання аліментів від колишнього чоловіка чи дружини, право на спільне майно тощо).

У заяві про визнання фізичної особи безвісти відсутньою або оголошення її померлою має бути зазначені: мета такого визнання; об-

ставини, які підтверджують безвісну відсутність особи, або що загрози смертю особі, яка зникла безвісти, або припущення загибелі особи від нещасного випадку або в результаті бойових дій.

Відповідно до ст. 249 ЦПК України: «після набрання чинності рішенням про оголошення фізичної особи померлою суд надсилає рішення відповідному органу ДРАЦС для реєстрації смерті фізичної особи, а також до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, а в населеному пункті, де немає нотаріуса, – до відповідного органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони спадкового майна»<sup>1</sup>.

Також, відповідно до ЦПК України, «якщо надається заява про появу особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, чи надходить інформація про місцеперебування цієї особи, суд призначає справу до слухання за участю цієї особи, заявника та інших заінтересованих осіб і скасовує рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою»<sup>2</sup>.

Є досить ускладненою ст. 250 ЦПК України, згідно з якою в разі одержання заяви про появу фізичної особи, яка була оголошена померлою, суд призначає справу до слухання за участю цієї особи, заявника та інших осіб і скасовує своє рішення про визнання фізичної особи померлою. Немає також необхідності обов'язково бути присутнім у суді як особи, яка була оголошена померлою, так і заявника. Адже для скасування такого рішення необхідний певний час. Тому можлива ситуація, коли особа, з одного боку, має право реалізовувати свої суб'єктивні права й обов'язки, а з іншого – формально оголошена особою, яка померла. Таким чином, можливо вирішити проблему або шляхом зміни судового порядку на адміністративний (ДРАЦС), або в судовому – лише із зазначенням про негайність призначення справ до розгляду та винесення рішення.

Також слід зазначити, що шлюби, укладені або розірвані на окупованих територіях за нелегітимними нормами, не визнаються українською владою. Це створює додаткові правові колізії щодо статусу таких шлюбів та правового становища подружжя.

<sup>1</sup> Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

<sup>2</sup> Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

До початку повномасштабної війни питання розірвання шлюбу, якщо один із подружжя перебував на окупованій території, вирішувалося так: один із подружжя приїздив до найближчого населеного пункту на підконтрольній Україні території, оформлював нотаріально засвідчену заяву про розірвання шлюбу для подання в РАЦС, передавав її іншому з подружжя та повертався додому.

Якщо ж розлучення можливе лише у судовому порядку, необхідно визначити відповідний суд для подання позову. Загалом позов подається до суду за зареєстрованим місцем проживання відповідача. Втім, у деяких випадках позов можна подати за власним місцем проживання позивача, зокрема якщо: 1) на утриманні перебувають неповнолітні діти; 2) виїзд до місця проживання відповідача неможливий через стан здоров'я або з інших поважних причин (це необхідно обґрунтувати в позові).

Якщо суд, до якого потрібно звернутися, не здійснює правосуддя через бойові дії або тимчасову окупацію, слід звернутися до переліку судів із зміненою територіальною підсудністю. Цю інформацію можна знайти, зокрема, на сайті Верховного Суду.

Окрему увагу слід приділити питанню адреси сторін. Якщо позивач або відповідач унаслідок війни змінили місце проживання, в позовній заяві необхідно зазначити актуальну адресу та надати підтверджуючі документи, наприклад, довідку про взяття на облік як внутрішньо переміщеної особи. Це важливо для визначення належного суду відповідно до територіальної підсудності справи.

Наразі держава докладася зусиль, щоб забезпечити безперервність життєво важливих процесів, незважаючи на воєнні умови. Реєстрація актів цивільного стану (шлюбу, народження дитини, розлучення, підтвердження факту смерті) повинна здійснюватися за місцем події. Якщо це неможливо через бойові дії або тимчасову окупацію, відповідний орган переноситься до найближчої доступної локації.

Особи, які раніше мали звертатися до ДРАЦСу або суду, що наразі не може виконувати свої функції, подають заяви до найближчого відділу, який тимчасово виконує їхні повноваження. Це дозволяє громадянам продовжувати реєстраційні дії без значних перешкод, навіть в умовах війни.

У разі, якщо один із подружжя знаходиться на тимчасово окупованій території, позивач повинен звернутися до ДРАЦСу або суду, що були перенесені до іншого населеного пункту.

За загальним правилом, позов про розірвання шлюбу подається до суду за місцем проживання відповідача. Однак існують винятки, коли справа може розглядатися за місцем проживання позивача. Це можливо, якщо позивач доведе, що: він не може в'їхати на тимчасово окуповану територію або перебувати там для здійснення юридичних дій; разом із ним проживають неповнолітні діти, і він не може залишити їх для поїздки до місця проживання відповідача.

У таких випадках суд враховує обставини та може розглянути справу за місцем перебування позивача.

Крім того, якщо позивач звернеться до адвоката, той може подати заяву дистанційно через Систему електронного суду. Це дає можливість розгляду справи в онлайн-режимі, без необхідності особистої присутності в суді.

Аналізуючи чинне законодавство України, а також синтезуючи різні підходи до визначення характерних рис припинення шлюбу, слід звернути увагу на необхідність виділення такого порядку припинення шлюбу: 1) залежно від процедурного аспекту – адміністративний, судовий, релігійний (лише для релігійних шлюбів); 2) залежно від волевиявлення – примусовий (судовий), добровільний (за взаємною згодою), випадковий (у разі смерті, в тому числі смерті в результаті бойових дій).

Встановлені характерні риси припинення шлюбу: 1) стосуються виключно дійсного шлюбу; 2) зумовлені певними юридичними фактами; 3) притаманні аспекти публічності; 4) діють на майбутнє; 5) як правило, припиняють існування прав та обов'язків чоловіка і дружини як у сімейних правовідносинах, так і в інших сферах; 6) породжують настання певних правових наслідків майнового і немайнового характеру, які настають як для колишнього подружжя, так і для інших осіб; 7) можливість настання в будь-який момент; 8) як правило, передбачає окреме проживання подружжя на майбутнє.

Історично сімейно-правове регулювання розірвання шлюбу всупереч різним протилежним тенденціям у цьому процесі – від повного вирішення питання розлучення на розсуд подружжя до складної процедури розірвання шлюбу в два етапи з втручанням суду в мотивацію розлучення – зупинилося сьогодні на розмежуванні розірвання шлюбу у спрощеному порядку (за взаємною згодою подружжя за певних обставин), а також зберіганні основного порядку – через суд.

Необхідно відзначити, що для цього стану суспільства це є оптимальним вирішенням проблеми: припущення розірвання шлюбу на свій розсуд при деякому контролі суду, а також визначення тих конкретних випадків, коли такий контроль не потрібний.<sup>1</sup>

## Права дітей та ІТ в умовах гібридної війни

За аналізом українського сімейного законодавства, суб'єктами шлюбних правовідносин, так само як і сімейних правовідносин, є особи, що пов'язані відносинами шлюбу, спорідненості, усиновлення чи іншої форми прийняття дітей у сім'ю на виховання.

Коло суб'єктів сімейних правовідносин чітко окреслюється у ст. 2 СК України. Відповідно до зазначеної статті, сімейні правовідносини в залежності від кола суб'єктів неоднозначні й умовно поділяються на три певні категорії.

До першої категорії суб'єктів сімейних правовідносин як вітчизняні, так і зарубіжні науковці-правники вважають належними подружжя, батьків і дітей, усиновлених та всиновлювачів. Між зазначеними суб'єктами створюються майнові, немайнові та особисті відносини, які регулюються СК України.

До другої категорії суб'єктів сімейних правовідносин учені вважають належними діда і бабу, прадіда і прабабу, онуків, правнуків, рідних сестер і братів, а також вітчима і мачуху, пасинка, падчерку.

До третьої категорії суб'єктів сімейних правовідносин учені вважають належними осіб третього або другого ступеня споріднення і бічного споріднення. Водночас, якщо керуватись ч. 3 ст. 2 СК України, можна впевнено зазначити, що вітчизняна правова доктрина в сімейному праві передбачає участь у сімейних правовідносинах і інших членів сім'ї, якими, крім вищезазначеного, є суб'єкти відносин опіки і піклування, а також суб'єкти патронажу над дітьми.

Щодо цивільного партнерства, то в цьому разі доцільно запропонувати розглядати як суб'єктів цих відносин лише фізичних осіб однієї чи різної статі, які проживають разом однією сім'єю з метою набуття відносин, подібних до шлюбних (тобто ведення спільного

---

<sup>1</sup> Дзера О. В., Боднар Т. В. Сімейне право України: підручник. Суми: Юрінком Інтер, 2020. С.342.

господарства, піклування один про одного, фінансове забезпечення один одного, вступ у інтимні стосунки та навіть, за наявності, виховання дітей).

При цьому слід ураховувати, що існування шлюбних відносин, а також їх припинення може породжувати різні правові наслідки майнового та немайнового характеру як для суб'єктів шлюбних правовідносин, так і для інших осіб (наприклад, дітей, батьків тощо).

За загальним визначенням, об'єктом шлюбних правовідносин є: встановлення умов і порядку укладення шлюбу, припинення шлюбу, визнання шлюбу недійсним; регулювання особистих немайнових та майнових відносин між членами сім'ї, подружжям, батьками і дітьми, а також між іншими родичами та іншими особами (у випадках і в межах, установлених нормами сімейного права); визначення форми і порядку всиновлення та влаштування в сім'ю дітей, які залишилися без піклування батьків.

На сьогодні існує велика кількість класифікацій шлюбних відносин і правовідносин і кожна класифікація не має єдності та завжди розкриває велику кількість зазначених відносин, особливо в разі, коли правовідносини між чоловіком і жінкою, між батьками та дітьми і між іншими членами сім'ї перебувають на межі шлюбних та сімейних правовідносин.

Шлюб як союз чоловіка і жінки, що має соціальне значення, визначає правове становище дітей, народжених у цьому союзі, майнові відносини між подружжям та їхні спадкові права. Щодо цих прав шлюб є юридичним фактом, однак укладення такого союзу залежить від волі майбутнього подружжя і є юридичним правочином<sup>1</sup>.

Однією з ключових цілей сімейного законодавства, визначеною статтею 3 Сімейного кодексу України, є забезпечення кожній дитині умов для виховання в сім'ї, а також створення передумов для її духовного та фізичного розвитку<sup>2</sup>. Держава, у свою чергу, гарантує пріоритетність саме сімейного виховання дітей, що закріплено у статті 5 СК України. Це зумовлено відсутністю у дітей достатнього соціального досвіду, що обумовлює необхідність саме сімейного середовища для всебічного фізичного, морального, інтелектуального та

<sup>1</sup> Шимон С. І. Майнові права як об'єкти цивільних правовідносин (теоретичні та практичні аспекти): автореф. дис.... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. С. 25.

<sup>2</sup> Сімейний Кодекс України: наук.-практ. Коментар/Станом на 01.01.2025/за заг. ред. Харитонova Є. О., Сафончик О. І. 432с.

соціального розвитку особистості. Таке виховання сприяє інтеграції дитини в соціум і формує базу для набуття нею первинного соціального досвіду.

Процес виховання дитини в юридичній площині трактується як цілісна система заходів, спрямованих на формування гармонійно розвиненої особистості. У зв'язку з цим на батьків покладається не лише обов'язок щодо забезпечення життєвих потреб дитини, але й моральна підтримка, виховання впевненості в собі, соціалізація через участь у суспільному житті<sup>1</sup>.

Попри відносну новизну активного правового захисту прав дитини в Україні, варто зазначити, що питання правового статусу дитини мають історичне підґрунтя, яке сягає глибокої давнини. Традиційно захист дітей сприймався як продовження роду, а батьківська турбота завжди визнавалася пріоритетною. Проте, незважаючи на стійкість цих уявлень, лише сучасне сімейне право надало цим відносинам необхідної юридичної форми.

Відповідно до положень чинного сімейного законодавства, батьки визнаються рівноправними суб'єктами правовідносин, що володіють як особистими немайновими правами, так і обов'язками щодо своїх дітей. До основних прав батьків належать: право на виховання дитини; право на підтримання спілкування з дитиною; право на захист дитини; право на визначення місця її проживання; право на витребування малолітньої дитини у сторонніх осіб.

Серед основних обов'язків батьків визначаються такі: обов'язок забрати дитину з пологового будинку або іншого медичного закладу; обов'язок зареєструвати народження дитини у відповідному органі державної реєстрації актів цивільного стану; обов'язок сприяти вихованню і розвитку дитини.

З іншого боку, у системі правовідносин між батьками і дітьми дитина також виступає як повноцінний суб'єкт сімейного права. Одним із ключових її прав є право на належне батьківське виховання. Це право вважається визначальним для майбутнього соціального та правового становища дитини в суспільстві.

Сімейне законодавство України, розширюючи предмет свого регулювання, забезпечує детальне правове врегулювання як особистих,

---

<sup>1</sup> Сімейне право України: підручн. За ред. Є. О. Харитонова. Н. Ю. Голубевої. К.: Істина, 2010. С. 129.

так і майнових сімейних відносин. Воно охоплює не лише відносини між подружжям, батьками і дітьми, усиновлювачами та усиновленими, а й регулює зв'язки між іншими членами родини – дідами, бабусями, прадідами, прабабусями, братами і сестрами, а також ма-чухами, вітчимами та пасинками, падчерками тощо.

Законодавець також передбачає можливість урахування судом місцевих звичаїв і традицій національних меншин під час вирішення сімейних спорів, за умови їх відповідності чинному законодавству та моральним принципам суспільства.

Визначальним орієнтиром у регулюванні сімейних правовідносин є забезпечення найкращих інтересів дитини, що прямо передбачено положеннями Сімейного кодексу України<sup>1</sup>.

У контексті забезпечення реалізації основоположних прав дитини, зокрема права на життя та здоров'я, законодавством України встановлено безумовну заборону на вчинення будь-яких актів насильства щодо дитини, а також на її експлуатацію. Зазначені дії кваліфікуються як правопорушення і тягнуть за собою відповідальність згідно з чинним законодавством. Крім того, на державу покладено обов'язок щодо утримання, виховання та соціального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що є проявом реалізації їх соціальних прав.

Українська держава також сприяє і підтримує діяльність благодійних організацій, спрямовану на надання допомоги дітям. Особливу увагу приділено освітнім правам дітей, що закріплено в Конституції України. Відповідно до статті 53 Основного Закону, повна загальна середня освіта є обов'язковою, а її доступність і безоплатність гарантується державою.

Організаційне забезпечення реалізації прав і свобод дитини здійснюється через систему державних органів, компетенція яких визначена Конституцією України. Зокрема, згідно зі статтею 102, Президент України виступає гарантом прав і свобод людини і громадянина, включаючи права дитини. Координаційні функції у цій сфері також покладено на Кабінет Міністрів України (пункт 2 статті 116), місцеві державні адміністрації (пункт 2 статті 119), органи прокуратури (стаття 121), Конституційний Суд України,

<sup>1</sup> Толкачова Г. В. Еволюція правового забезпечення гарантій захисту прав і свобод дитини. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 72-76.

суди загальної юрисдикції, органи місцевого самоврядування та інші інституції.

З метою створення умов для всебічного розвитку дитини, реалізації її потенціалу в безпечному середовищі сім'ї або в умовах опіки, а також для підготовки до самостійного життя в демократичному суспільстві, на державному рівні ухвалено низку нормативно-правових актів, які закріплюють систему гарантій прав дитини.<sup>1</sup>

Стрімке розширення цифрових технологій призвело до формування безпрецедентного спектра можливостей для дітей та молоді у сферах комунікації, соціальної інтеграції, освіти, обміну інформацією та доступу до знань. Цифрове середовище також відкриває нові канали для вираження особистих поглядів і позицій щодо суспільно значущих питань, що безпосередньо стосуються життя дітей та функціонування їхніх спільнот. Водночас така доступність цифрових послуг спричиняє нові, складні загрози, що порушують безпеку дитини як у віртуальному, так і в реальному середовищі.

Сучасне покоління дітей дедалі частіше стає об'єктом ризиків, серед яких порушення права на приватність, кібербулінг, доступ до жорстокого чи неприйнятного за віком контенту, кіберзлочинність, цифровий грумінг, сексуальна експлуатація та насильство. Масштаб загроз постійно зростає, а діяльність правопорушників ускладнюється через їх транснаціональний характер, а також через використання сучасних цифрових засобів, що ускладнюють ідентифікацію злочинців і притягнення їх до відповідальності.

Технологічний прогрес, зокрема створення інтерактивних платформ, стрімінгових сервісів, криптовалют, даркнету та програм сталого шифрування, активно використовується злочинцями. При цьому відсутність скоординованої та рішучої реакції з боку приватного сектора цифрової індустрії лише посилює масштаб і наслідки загроз для дитячої аудиторії.

У відповідь на зазначені виклики окремі технологічні рішення, зокрема впровадження бази даних Інтерполу щодо сексуальних зловживань над дітьми, що використовує штучний інтелект і алгоритми для аналізу та порівняння візуальних матеріалів, дозволяють швидко ідентифікувати зв'язки між постраждалими, правопорушниками та

---

<sup>1</sup> Толкачова Г. В. Еволюція правового забезпечення гарантій захисту прав і свобод дитини. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 72-76.

їхнім місцезнаходженням. Втім, самих лише технологічних інструментів недостатньо для ефективного подолання проблеми.

З огляду на необхідність одночасного забезпечення доступу до переваг цифрової революції та мінімізації пов'язаних з нею ризиків, актуальним постає формування комплексного, міжсекторального підходу до захисту дітей. Вирішення цього завдання вимагає тісної співпраці державних органів влади, інститутів громадянського суспільства, місцевих громад, міжнародних організацій та представників технологічної індустрії.

Ще у 2018 році, усвідомлюючи складність ситуації, держави-члени Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) ініціювали розробку оновлених Керівних настанов із захисту дитини в цифровому середовищі. Нові рекомендації було переглянуто й актуалізовано відповідно до суттєвих трансформацій цифрового ландшафту, в якому живе сучасне покоління. Особливої уваги в оновленому документі надано інклюзивному підходу, зокрема потребам дітей з інвалідністю, для яких цифрові інструменти відкривають нові можливості для повноцінної участі в соціальному, освітньому та культурному житті.

У сучасному світі окреслення межі між безпечним, доцільним і надмірним використанням цифрових технологій залишається складним завданням. Використання електронних пристроїв стало невід'ємною частиною повсякденного життя підлітків, однак дедалі частіше виникають занепокоєння щодо потенційної шкоди, яку може спричинити така «технологічна залученість», зокрема в контексті психічного здоров'я молоді. У цьому аспекті особливої актуальності набуває теза про ймовірність формування психологічної залежності та її наслідків.

Згідно з дослідженнями американських психологів, надмірне екранне навантаження може сприяти виникненню емоційної апатії, порушенням настрою, зростанню рівня тривожності та агресивності серед підлітків. Окрім того, воно асоціюється з труднощами у розвитку когнітивних здібностей – зниженням концентрації уваги, уповільненням темпів когнітивного дозрівання, обмеженням розвитку логічного мислення, уяви та креативності. Значною проблемою постає і зниження якості живого міжособистісного спілкування, що ускладнює процес соціалізації.

Попри це, повна відмова від цифрових технологій у сучасному світі є не лише недоцільною, а й нереалістичною. Вони можуть слугувати інструментом розвитку, однак потребують виваженого та контрольованого застосування. У зв'язку з цим зростає роль батьківського нагляду, а також своєчасного залучення фахівців у разі виявлення тривожних змін у поведінці дитини.

Додатковим чинником психоемоційного навантаження для українських дітей є воєнний контекст. Втручання в зону їхнього дитинства війни, до якої вони не були підготовлені, зумовлює зростання загального рівня тривожності, невизначеності та страху. Постійне перебування в напрузі, неможливість передбачити майбутнє, проковують появу емоційних зривів, істеричних реакцій, порушень поведінки (агресії, непослуху, конфліктів із однолітками). Обмеження соціалізації, зокрема внаслідок дистанційного навчання, лише поглиблює ці проблеми.

Окрему загрозу становить надмірне споживання медіа-контенту. Йдеться не лише про зміст інформації, а й про її обсяг. Особливу небезпеку становлять соціальні мережі, де не існує редакційного контролю, характерного для традиційних ЗМІ. Наявність у стрічках новин жорстоких зображень сприяє формуванню так званого «циклу страждання»: підвищена тривожність стимулює подальше занурення в потік новин, що, своєю чергою, лише посилює деструктивні емоції.

Уникнути повністю травматичного контенту в умовах війни практично неможливо, адже знання про безпекову ситуацію у регіоні є критично важливим для збереження життя та здоров'я. У цьому контексті важливим є пошук та застосування ресурсів психологічної підтримки. Експерти Всесвітньої організації охорони здоров'я рекомендують постраждалим від травматичних подій звертатися до системи соціальної підтримки – як до психологів, так і до членів релігійних або громадських спільнот. Адекватна терапевтична допомога дозволяє не лише пережити травму, а й сприяє відновленню психоемоційної рівноваги.

У контексті гібридної війни, яку веде Російська Федерація проти України, дедалі частіше фіксується використання сучасних інформаційних технологій як у межах інформаційно-психологічних операцій (ІПСО), так і з метою вербування цивільних осіб для здійснення протиправної діяльності. Особливу тривогу викликає залучення до

таких дій неповнолітніх осіб, які внаслідок вікових особливостей виявляються особливо вразливою цільовою аудиторією.

Так, в одному з останніх задокументованих випадків в Одесі правоохоронці виявили групу підлітків віком 13 та 16 років, які підпалили автомобілі, що належали військовослужбовцям Збройних сил України. Затримання відбулося під час спроби вчинення чергового підпалу<sup>1</sup>. Слідством встановлено, що діти діяли на замовлення представників російських спецслужб, які пропонували грошову винагороду за виконання деструктивних дій.

Наймолодшого з підозрюваних передано під нагляд батьків, тоді як інші неповнолітні учасники отримали запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою. Залежно від віку правопорушників і тяжкості правопорушення, законодавство України передбачає як адміністративну, так і кримінальну відповідальність. Згідно з чинним законодавством, адміністративна відповідальність настає з 16 років, а кримінальна – також з 16, але в окремих випадках (зокрема, за тяжкі злочини) – з 14 років.<sup>2</sup>

Вербування неповнолітніх, як правило, відбувається через соціальні мережі, де ворог використовує методи психологічного впливу та маніпуляції. Підлітки, які перебувають у процесі психоемоційної сепарації від дорослих, шукають самостійності, самореалізації та визнання, стають особливо сприйнятливими до пропозицій, що передбачають швидке досягнення цінностей – у тому числі матеріальних.

Ключову роль у формуванні стійкості до таких впливів відіграють критичне мислення, правова обізнаність, рівень інформаційної грамотності та підтримка в родинному середовищі. Саме тому важливим є впровадження комплексних освітньо-просвітницьких програм, спрямованих на розвиток цифрової компетентності дітей та їх здатності ідентифікувати фейкову інформацію, розпізнавати маніпулятивний контент і вчасно звертатися по допомогу.

Із метою виявлення деструктивних інтернет-ресурсів, що використовуються ворогом для впливу на громадян України, зокрема дітей, в Україні діє проєкт «Кібер брама»<sup>3</sup>. Його ресурси спрямовані на боротьбу з інформаційними загрозами та підвищення рівня цифрової

<sup>1</sup> Одеська районна військова адміністрація. Офіційний сайт. URL: <https://odrda.od.gov.ua/>

<sup>2</sup> Головне Управління поліції в Одеській області. Офіційний вебпортал. URL: <https://od.npu.gov.ua/>

<sup>3</sup> Про національний проєкт «Кібер Брама». URL: <https://stopfraud.gov.ua/about-the-project>

безпеки шляхом надання рекомендацій щодо розпізнавання фейкових новин, бот-мереж і шахрайських схем у мережі Інтернет.

Воєнний стан, зумовлений збройною агресією російської федерації проти України, справив винятково згубний вплив на реалізацію прав дітей, які є однією з найбільш вразливих соціальних груп. У зазначених умовах особливо загострюється проблема реалізації батьківських прав і обов'язків, яка проявляється полярно: з одного боку, спостерігається активна участь батьків у захисті фізичного та психоемоційного добробуту дитини, з іншого – мають місце численні випадки сімейної дезінтеграції, зумовленої деструктивним впливом війни.

Варто наголосити, що навіть у разі відсутності у дитини фізичних ушкоджень, експлуатації чи проявів жорстокого поводження, може мати місце порушення її основоположних прав, гарантованих Конституцією України та міжнародними актами. Стан психоемоційної нестабільності, втрата почуття безпеки, розрив із соціальним середовищем, відсутність належного доступу до освіти – усе це є маркерами системної кризи реалізації прав дітей у сучасних умовах.

Аналізуючи правову площину питання, слід визнати, що перші прояви агресії російської федерації проти України – анексія Криму та початок збройного конфлікту на Донбасі у 2014 році – застали державу без належної нормативної бази щодо захисту прав дітей у ситуації збройного конфлікту. Фахівці в галузі міжнародного та національного права справедливо звертали увагу на необхідність приведення внутрішнього законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема: ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (із внесенням відповідних змін до ст. 124 Конституції України), законодавчого закріплення заборони на використання неповнолітніх у збройних формуваннях, адаптації Закону України «Про охорону дитинства» до вимог міжнародного права.

З часу початку повномасштабної агресії в лютому 2022 року, Україна досягла значного прогресу у вдосконаленні нормативно-правового забезпечення захисту прав дитини. Одним із ключових кроків у цьому напрямі стало ухвалення постанови Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 року № 302 «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану». Даний Штаб є тимчасовим консультативно-дорадчим органом

при уряді, покликаним забезпечити ефективну взаємодію органів державної влади всіх рівнів з питань захисту дітей.

Основними функціями Координаційного штабу є організація та супровід процесів евакуації дітей, у тому числі дітей з інвалідністю, сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з небезпечних територій; забезпечення їх безпечного розміщення, обліку та повернення після завершення бойових дій; розробка механізмів подолання проблем у сфері захисту прав дітей та інформування громадськості й міжнародної спільноти про ситуацію.

Ще одним інноваційним кроком стало запровадження загальнонаціональної програми «Дитина не сама», реалізованої Офісом Президента України спільно з UNICEF Ukraine та Міністерством соціальної політики. Програму втілено у форматі чат-бота, що виконує функцію консультаційно-інформаційного ресурсу з питань тимчасового прихистку, розшуку дітей, які залишилися без нагляду, та загального правового захисту неповнолітніх у воєнний час.

Чат-бот містить інформацію про правові основи захисту дітей, контакти відповідних служб, інструкції для родичів, опікунів, психологів та журналістів щодо роботи з дітьми, які зазнали травми. Крім того, надається можливість подати заявку на тимчасовий прихисток дитини, після чого відбувається перевірка умов та видача дозволу відповідно до встановленої процедури. За час дії програми вже подано понад 18 000 відповідних заявок, і їхня кількість продовжує зростати.<sup>1</sup>

Таким чином, попри складність обставин, Україна демонструє стійку динаміку розвитку у сфері забезпечення прав дитини, вдосконалення нормативної бази та запровадження дієвих механізмів реагування. Разом з тим, належний захист найменших громадян потребує подальшого комплексного підходу та залучення всіх гілок влади й громадянського суспільства, адже діти – це не лише найуразливіша, але й найцінніша частина національного надбання.

**Ключові слова:** цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, сімейне право, сімейне законодавство, сімейні правовідносини, ІТ-право, інформаційні технології, інформаційне суспільство, цифрова доба, гібридна війна, воєнний стан

<sup>1</sup> Захист прав дитини в умовах воєнного стану (опубліковано 02 вересня 2024 року). URL: <https://rrda.rv.gov.ua/news/>